

РОЗДІЛ 4
ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ:
ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

УДК 372.48:373.1(477)

Володимир Бугрій

СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ШКІЛЬНОГО КРАЄЗНАВСТВА
В ПЕДАГОГІЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Бугрій В. С. Становлення теорії шкільного краєзнавства в педагогічній думці України ХІХ – початку ХХ ст.

У статті проаналізовано погляди видатних українських педагогів ХІХ – початку ХХ ст. (Г. Ващенко, Т. Лубенця, С. Русової, К. Ушинського, І. Франка та ін.) стосовно таких теоретичних проблем шкільного краєзнавства: його методологічної основи, можливостей використання як комплексного навчального предмета, освітнього та виховного значення, термінологічної бази.

Ключові слова: шкільне краєзнавство, вітчизнознавство, народність освіти, синтетичний метод навчання, комплексний навчальний предмет.

Бугрій В. С. Становление теории школьного страноведения в педагогической мысли Украины ХІХ – начала ХХ в.

В статье проанализированы взгляды выдающихся украинских педагогов ХІХ – начала ХХ ст. (Г. Ващенко, Т. Лубенца, С. Русовой, К. Ушинского, И. Франко и др.) относительно таких теоретических проблем школьного краеведения: его методологической основы, возможностей использования в качестве комплексного учебного предмета, образовательного и воспитательного значения, терминологической базы.

Ключевые слова: школьное краеведение, страноведение, народность образования, синтетический метод обучения, комплексный учебный предмет.

Bugrii V. S. Becoming of theory of school study of a particular region is in the pedagogical mind of Ukraine ХІХ - beginning of ХХ of century

The looks of the prominent Ukrainian teachers of ХІХ are analysed in the article - to beginning of ХХ of century (G. Vaschenko, T. Lubenec, S. Rusova, K. Ushinskiy, I. Franco and other) in relation to the theoretical problems of school study of a particular region. It is set that due to their work methodological bases of school study of a particular region, that were based on the ideas of nationality of education, were certain.

Key words: school study of a particular region, nationality of education, synthetic method of studies, complex educational object.

У сучасних реаліях суспільно-політичного буття України вкотре простежується потреба в цілеспрямованому вихованні в підростаючого покоління національної самосвідомості, поваги до історії та традицій свого народу, формування громадянської позиції. Одним із засобів реалізації цих завдань залишається краєзнавство, яке забезпечує зв'язок процесу навчання і виховання учнів з особливостями народної культури та навколишнього середовища, сприяє консолідації української молоді, формуванню в неї патріотичних почуттів та переконання про єдність українських земель. Зростає роль краєзнавства й у процесі підготовки майбутніх учителів.

Різноманітні аспекти зазначеної проблеми вивчають сучасні дослідники: Т. Бондаренко, Л. Войтова, Г. Гуменюк, В. Обозний, Н. Побірченко, Г. Поліщук, Т. Самоплавська, О. Сухомлинська, О. Тімець та ін.

Для оптимізації краєзнавчої роботи молоді на сучасному етапі доцільним є аналіз значного позитивного досвіду, зокрема і науково-педагогічних поглядів, педагогічних ідей видатних українських освітян минулого.

Мета статті – проаналізувати становлення теорії шкільного краєзнавства в педагогічній думці України XIX – початку XX ст.

Українське краєзнавство зародилося задовго до появи самого цього поняття. Об'єкти із найближчого оточення здавна активно використовувалися в навчанні і вихованні молоді. Краєзнавству належить значна роль у збереженні духовної і матеріальної культури нашого народу.

Важливі процеси, пов'язані із теоретичним обґрунтуванням краєзнавства як освітнього та наукового явища, в Україні розпочалися наприкінці XVIII ст. Вони ґрунтувалися на ідеї Я.-А. Коменського про природовідповідність освіти. Її прихильником та розробником був видатний просвітитель Г. Сковорода. У своїх узагальненнях він сформулював філософські ідеї «сродності», фактично заклавши методологічні основи навчання і виховання через пізнання особистості найближчого оточення і самої себе. Науковець акцентував увагу на безмежних можливостях людського розуму і його здатності через пізнання зовнішніх ознак світу досягти своєї «сродності», розуміючи під нею життя за внутрішнім духом, для якого «потрібне є неважким, а важке непотрібним» [6, с. 114]. Не випадково улюбленими методами навчально-виховної роботи Г. Сковороди були екскурсія, спостереження, дружня розмова на лоні рідної природи тощо.

Значно зростає увага педагогів до краєзнавства в XIX ст. Причиною цього стало бажання створити народний ідеал освіти, який би служив протипагою загальній теорії виховання, головним недоліком якої, на думку багатьох вихователів, був «космополітизм». Незважаючи на належність українських земель до різних держав, розроблення вітчизняної теорії народності освіти відбувалося протягом XIX ст. на всіх частинах України, що свідчить про єдине методологічне бачення засад навчання і виховання підрастаючого покоління.

Велика заслуга в розробленні концепції народності освіти належить К. Ушинському, який у багатьох своїх публікаціях доводив, що найбільш ефективною є школа, побудована на власних національних засадах, де викладання здійснюється рідною мовою. Детальному розкриттю цього педагогічного принципу науковець присвятив одну із найвизначніших своїх праць – «Про народність у громадському вихованні» (1857 р.). У ній він указував, що «кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особах. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характерові, визначається його громадським життям, розвивається разом з його розвитком» [9, с. 76]. У цій роботі педагог однозначно стверджує: «У кожного народу своя особлива національна система виховання; а тому запозичення одним народом в іншого виховних систем є неможливим» [9, с. 102].

Педагог був глибоко переконаний, що культура, характер кожної національності значною мірою зумовлюються природою, господарством, історичною пам'яттю, без яких неможлива ефективна освіта. Доречно зазначити, що фактичний матеріал для більшості своїх фундаментальних праць видатний педагог брав із українського довкілля, зокрема, с. Богданівки Глухівського повіту, де мешкала його родина.

Зачарований красою України у своїх «Спогадах про навчання в Новгород-Сіверській гімназії» він з гіркою вказував на те, що «виховний вплив природи, який кожний більше або менше відчув на собі, який з такою живістю відображається майже в кожній придуманій або істинній біографії, так мало оцінений у педагогіці» [7, с. 315].

Для того щоб виправити такий стан справ та навчити дітей самостійно пізнавати світ, на думку науковця, до системи загальної освіти, необхідно було обов'язково запровадити краєзнавчий курс. При цьому К. Ушинський уважав за доцільне назвати його «вітчизнознавство», оскільки поняття «краєзнавство» у науковій та педагогічній термінології ще не використовувалося. За рік до цього, у 1862 р., подібна назва для шкільного краєзнавчого курсу була запропонована російським педагогом М. Весселем. Але на відміну від нього К. Ушинський розглядав зміст цього шкільного предмета ширше, включаючи до знань з місцевої історії, географії, природознавства ще й вивчення рідної мови. Науковець надавав «вітчизнознавству» таку характеристику: «Легко собі уявити, скільки яскравих, що відповідають дійсності, образів, цілком конкретних, відкладеться в душі дітей від такого живого, наочного, предметного курсу. Що такий курс абсолютно на місці в народному училищі – безперечно» [8, с. 117]. Низку важливих рекомендацій щодо методики використання місцевого матеріалу педагог виклав у праці «Рідне слово».

Окрім того, К. Ушинський обстоював якнайширше використання місцевого матеріалу під час вивчення всіх загальноосвітніх предметів та вбачав у краєзнавстві значний виховний потенціал. Задля всебічного розгортання краєзнавчої роботи у школі педагог закликав всіляко сприяти створенню підручників про рідний край і залучати до цієї справи якомога більше вчителів: «Я гадаю, що непогано було б, коли б міністерство освіти, склавши докладну, точну й чітку програму такого курсу та опублікувавши її, призначило премії за краще складені курси з погляду тієї школи, в якій викладає автор. Кращі з цих курсів можна було б надрукувати й таким чином покласти початок запровадженню вітчизнознавства й у наші школи» [8, с. 118]. Отже, К. Ушинський розглядав краєзнавство як важливе педагогічне явище та охарактеризував його навчальний, виховний та методичний аспекти.

Ідеї К. Ушинського про роль найближчого оточення у формуванні особистості суттєво вплинули на всю педагогічну громадськість і, зокрема, на Т. Лубенця. Тимофій Григорович став справжнім духовним послідовником видатного українського педагога. Він, як і К. Ушинський, уважав найголовнішими завданнями школи виховання патріотизму, утвердження національної культури, християнської моралі, віри в могутні творчі сили народу. На думку педагога, освіта, створена самим народом, побудована на морально-етичних засадах, має особливу виховну силу, дає таку духовну енергію, якої немає в найкращих, але чужих педагогічних системах. Лише вихована людина збагатить національну культуру, збудує рідну школу, утверджуватиме у свідомості дітей гордість за рідну землю та свою батьківщину.

Можливості використання краєзнавства в системі загальної освіти розглядалися і в працях інших видатних педагогів. Так, М. Драгоманов акцентував увагу на необхідності вивчення культури свого краю, художніх цінностей та української мови задля виховання патріотичних почуттів, національної самосвідомості учнівської молоді. Великим прихильником народної школи був громадський діяч, письменник і педагог Б. Грінченко. Особливу увагу він звертав на професійну підготовку вчителів, тісно пов'язану із знаннями про докільля та любов'ю до рідного краю. У своїй праці «Народні вчителі і українська школа» він переконував освітян у тому, що «вони мусять добре ознайомитися з історією рідного народу, з історією просвіти на Україні попереду; їм треба знати і сьогочасне становище українського народу – його життя,

побут, потреби і змагання не тільки в справах просвітніх, але й у всіх інших. Вони повинні перестати бути чужинцями серед свого народу, а зробитися членами його; вони повинні своїм життям, своїм повелінням, своїми знаннями заробити в народі віру й повагу до себе» [11, с. 145].

На Західній Україні народно-педагогічні традиції в навчанні і вихованні були започатковані О. Духновичем. У 1857 році був опублікований його підручник «Народная педагогія в пользу учителей сельских». Це був перший підручник з педагогіки не лише на Закарпатті, а й в Україні взагалі. О. Духнович убачав у найближчому оточенні наріжний камінь утворення народної школи та виховання учнів на принципах народолюб'я. Для цього викладання мало вестися рідною мовою з використанням народної творчості, народних звичаїв, матеріалів з рідної історії. З цього приводу О. Духнович звертався до педагогів: «На совість учителеві нехай буде покладено і те, щоб в дітях збудив народолюбство і в серцях їх засвітив любов до своєї народності. Ідучи за цими правилами, хай учитель наведе на все приклади, чи з старовинних історій, чи з мистецтва, а найбільш з випадків і самим дітям відомих» [11, с. 91].

Значний внесок у розвиток краєзнавства України зробив І. Франко. Наукову діяльність у цій галузі він поєднував з організаторською і практичною. Зокрема, тривалий час (з 1898 по 1913 рр.) він очолював Етнографічну комісію створеного у 1873 році у Львові Наукового товариства ім. Т. Шевченка, був редактором його «Етнографічного збірника». Але особлива заслуга І. Франко полягає у розробленні теорії краєзнавства. Цій проблематиці видатний український діяч присвятив низку статей, серед яких найважливішою за глибиною узагальнень є безумовно «Галицьке краєзнавство». Саме в цій публікації науковець одним із перших став активно використовувати термін «краєзнавство», винісши його у заголовок. У розумінні І. Франка краєзнавство є самостійною наукою, яка має бути обов'язково представленою у школі як провідний навчальний предмет: «наука краєзнавства становить один з найважливіших предметів шкільного навчання, починаючи з початкової школи» [10, с. 116]. За переконанням науковця, шкільне краєзнавство мало бути першоосновою всієї системи навчання і виховання підростаючого покоління: «перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму» [10, с. 116].

Отже, у XIX ст. завдяки видатним українським науковцям було визначено методологічні основи краєзнавства, які базувалися на ідеях природовідповідності та народності освіти. Краєзнавство розглядалося як окрема наука і самостійний шкільний предмет. Його зміст характеризувався комплексним поєднанням знань з місцевої географії, історії, природознавства та рідної мови. За допомогою цього предмета мав забезпечуватися науковий підхід у навчанні через самопізнання дітьми явищ навколишньої дійсності та формування навичок практичного використання знань. Значна роль відводилася краєзнавству у вихованні підростаючого покоління. Завдяки І. Франку до наукового обігу було запроваджено і сам термін «краєзнавство».

Протягом перших десятиліть XX ст. тривало розроблення українськими педагогами теоретичних засад шкільного краєзнавства. Чималий внесок у цю справу зроблений Г. Ващенком та С. Русовою. Головна увага науковців зосереджувалася навколо ролі краєзнавства в реалізації синтетичного методу навчання та у вихованні молоді. Щодо синтетичного методу, то у вітчизняній методичній думці він протиставлявся основному на той час у європейських країнах аналітичному і

передбачав побудову навчання від найближчого оточення дитини за принципом: від близького – до далекого, від легкого – до складного. Ідею про те, що саме за таким методом потрібно будувати навчальний процес, підтримувала С. Русова. У своїх роботах «Дидактика» та «Шкільні екскурсії і їх значення» вона стверджувала, що тільки через краєзнавство діти можуть отримати справжні знання. Наприклад, істинність історії рідного краю, на відміну від загальної історії полягає у тому, що в останній «збігаються часто цілком протилежні інтереси різних народів; справжня вартість кожної науки – це її абсолютна правдивість, і навчання історії має бути цілком безстороннім. Цьому може сприяти лише історія власного краю» [3, с. 261]. Вивчення природничих дисциплін на прикладах найближчого оточення, на думку дослідниці, «не дасть самому навчання нічого догматичного, відірваного від життя» [3, с. 264]. Узагальнюючи, С. Русова стверджувала, що краєзнавство є основою всієї загальної освіти, «воно мусить бути імперативом для кожної школи, початкової та середньої» [3, с. 261].

Великого значення педагог надавала шкільним екскурсіям, вважаючи їх ознакою передової педагогіки та засобом поєднання школи і життя. Однією із перших вона впроваджує до наукового обігу термін «екскурсовий метод», вважаючи його ознакою передової педагогіки й засобом поєднання школи і життя: «Бачити власними очима, пережити враження – ось що нова педагогіка кладе фундаментом освіти для учнів, і цим вимогам найкраще задовольняють шкільні екскурсії, розумно обставлені. Вони єднають школу із справжнім життям, завдяки корисним результатам з них виробився новий так званий «екскурсовий метод», котрого вживають щодалі ширше для всяких наук» [3, с. 118].

С. Русова звертала увагу і на велике значення краєзнавства у вихованні підрастаючого покоління. На її думку, українській школі бракувало широкого патріотизму саме через те, що «ми мало знаємо свій рідний край, не додивляємось до життя народу, не цікавимось явищами природи» [5, с. 124]. Оскільки любити можна лише те, що знаєш, то потрібно надавати змогу дітям на власні очі вивчати найближчу місцевість. Діти повинні знати «кожну річку, ліс, озеро, острів тощо, знати найближчі села, їх будівлі тощо, знати рослинність, звірину свого краю, знати, чим люди займаються, коло чого вони працюють» [4, с. 206].

Особливе місце серед представників досліджуваного періоду, які значну увагу в своїй творчості приділяли теорії і практиці вивчення рідного краю, належить Г. Ващенку. Григорій Григорович був переконаний, що в навчанні необхідно йти від близького до далекого, і спочатку діти повинні полюбити свою «вузьку батьківщину», а потім перейти до вивчення всієї України [1, с. 159].

Теорія виховного ідеалу Г. Ващенка, також, багато в чому спиралася на краєзнавство. На думку науковця, вивчення природних, духовних та історичних багатств рідного краю є фундаментом формування патріотів своєї землі і нації. У своїй роботі «Виховний ідеал» він указував, що особливе значення у формуванні ідеалу людини мають здобутки матеріальної культури свого народу: техніка сільського господарства, промисловість, житлове будівництво тощо. Але особливо важливими є здобутки духовної культури, «передовсім народні ідеали, що міцно пов'язані із світоглядом, релігією і мораллю» [2, с. 103].

Отже, у результаті проведеного дослідження з'ясовано, що завдяки діяльності українських педагогів XIX – початку XX ст. (Г. Ващенко, Т. Лубенця, С. Русової, К. Ушинського, І. Франка та ін.) було розпочато розроблення важливих теоретичних засад шкільного краєзнавства: його методологічної основи, можливостей

використання як комплексного навчального предмета, освітнього та виховного значення, термінологічної бази. Подальшого вивчення потребує аналіз форм і методів навчальної та позанавчальної краєзнавчої роботи загальноосвітніх закладів України у XIX – на початку XX ст.

Література

1. Ващенко Г. Виховання волі і характеру / Г. Ващенко. – Боффало-Мюнхен. – 1957. – 273 с. **2. Ващенко Г.** Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – 191 с. **3. Русова С.** Дидактика / С. Русова // *Вибрані педагогічні твори.* – К.: Либідь, 1997. – Кн. 2. – С. 134–300. **4. Русова С.** Теорія і практика дошкільного виховання / С. Русова // *Вибрані педагогічні твори.* – Кн. 1. – К.: Либідь, 1997. – С. 171–258. **5. Русова С.** Шкільні екскурсії і їх значення / С. Русова // *Вибрані педагогічні твори.* – Кн. 1. – К.: Либідь, 1997. – С. 117–125. **6. Сковорода Г.** Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. / Г. Сковорода. – К.: Наукова думка, – 1983. – 543 с. **7. Ушинський К. Д.** Воспоминания об обучении в Новгород-Северской гимназии / К. Д. Ушинский // *Педагогические сочинения*: в 6 т. – М.: Педагогика, 1988. – Т. 1. – С. 309–316. **8. Ушинський К. Д.** Педагогічна подорож до Швейцарії / К. Д. Ушинський // *Вибрані педагогічні твори*: в 2-х т. – К.: Радянська школа, 1983. – Т. 2. Проблеми російської школи. – С. 64–169. **9. Ушинський К. Д.** Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // *Вибрані педагогічні твори*: в 2-х т. – К.: Радянська школа, 1983. – Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки. – С. 43–103. **10. Франко І. Я.** Твори у 50-ти томах / І. Я. Франко – К.: Наукова думка, 1985. – Т. 46. – Кн. 2. – 439 с. **11.** Хрестоматія з історії педагогіки. Частина І. Вітчизняна школа і педагогіка / [наук. редактор А. А. Сбруєва]. – Суми: СДПУ ім. А. Макаренка, 2003. – 299 с.

УДК: 371.134:63(4)

Вікторія Власова

ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИМІРУ ФРАНЦУЗЬКОЇ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Власова В. П. Формування європейського виміру французької університетської екологічної освіти.

У статті досліджено проблему формування європейського виміру у вищій екологічній освіті Франції. Досліджено питання інтернаціоналізації вищої екологічної освіти. Здійснено аналіз документів. Зазначено основні тенденції розвитку університетської екологічної освіти Франції. Встановлено, що французька система вищої освіти на сьогодні характеризується максимальною інтеграцією навчального процесу, професіоналізацією університетського сектору та професійно-орієнтованими напрямками підготовки фахівців екологів. Проаналізовано нові перспективи для європейського виміру вищої екологічної освіти до 2020 року.

Ключові слова: загальноєвропейська система вищої освіти, етап інтернаціоналізації, європейський вимір вищої екологічної освіти Франції, інтернаціоналізація вищої екологічної освіти.

Власова В. П. Формирование европейского измерения французского университетского экологического образования.

Статья посвящена исследованию вопроса формирования европейского измерения в высшем экологическом образовании Франции. Исследованы вопросы